

Nacističtí dozorcí před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*

ONDŘEJ KOLÁŘ

Kolář, Ondřej: Nazi Guards prosecuted by Provisional People's Tribunal in Opava, 1945–1948

The study focuses on the investigation of the prison and camp guards during the Nazi occupation in the retributory court proceedings in Western Czech Silesia between 1945 and 1948. It aims to map the age, social and professional structure of the guards and their motivation to pursue such controversial profession. The subject of the research is also the attitude of the court system towards the individual guard categories and the influence of the broader social context on the severity of the sentences imposed by the court.

Key words *Silesia; Opava; Nazism; Retribution; Concentration Camps*

Contact *Slezské zemské muzeum; kolar@szm.cz*

Problematika poválečné retribuce v českých zemích je dnes již relativně podrobně zmapována.¹ Vyjma obecně koncipovaných syntetických prací se badatel může opřít o řadu případových studií, jež se týkají činnosti konkrétních retribučních tribunálů (tedy zejména Národního soudu, mimořádných lidových soudů /dále MLS/ a trestních nalézacích komisí) a v neposlední řadě také jednotlivců či etnických a profesních skupin stíhaných poválečnou justicí.² Vedle politických činitelů³ a žurnalistů⁴ patří k nejčastěji sledovaným retribučním delikventům zejména příslušníci okupačního represivního aparátu. Mezi nimi

* Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201805/2018.

¹ Viz zejm. FROMMER, Benjamin: *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge 2005; TÝŽ: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010; BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998.

² Z případových studií věnovaných jednotlivým MLS zejm. JIŘÍK, Václav: *Retribuční realita a Chebsko*. In: *Velké dějiny a malý národ*. Praha 1995, s. 204–221; TÝŽ: *Nedaleko od Norimberku: Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb 2000; KOČOVÁ, Kateřina – RADVANOVSKÝ, Zdeněk – SUCHÁ, Jitka: *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem 2001; RAPA VÁ, Ivana: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1948*. Ústí nad Labem 2010; VERBÍKOVÁ, Lucie: *Mimořádný lidový soud Uherské Hradiště*. In: *Slovácko: společenskovední sborník pro moravsko-slovenské pomezí 54*, Uherské Hradiště 2012, s. 267–283.

³ Srov. TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Causa Emil Hácha*. Praha 1995; TÍŽ: *Obžalována je vláda*. Praha 1999 aj.

⁴ Srov. NOVOTNÁ, Šárka: *Moravský večerník za druhé heydrichiády a osobnost šéfredaktora Františka Komůrky*. Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2011; TRKAN, Tomáš: *Novinář Karel Kůstka*

se největší pozornosti nepříliš překvapivě těší zaměstnanci a spolupracovníci gestapa či obecně policejních a zpravodajských složek.⁵

Výrazně méně byla doposud reflektována otázka vězeňských a táborových dozorců.⁶ Důvod lze patrně hledat především v tom, že zatímco příslušníci gestapa a policie byli v podstatě aktivními spolutvůrci perzekuce tím, že prováděli vyšetřování a zatýkání, dozorcí pak byli již „pouze“ vykonavateli, kteří zajišťovali dohled na internované. Přesto i dozorce přirozeně mohl svým individuálním přístupem výrazně ovlivnit „kvalitu“ života vězňených osob. Mimoto mnozí dozorcí ve válečných letech působili za hranicemi českých zemí, v důsledku čehož klesá dostupnost pramenů, stejně jako společenská poptávka po mapování jejich aktivit. Podstatným argumentem je naopak pro sledování této svébytné profesní skupiny fakt, že výpovědi obviněných i svědků v retribuční agendě poskytují řadu hodnotných detailů o životě v jednotlivých internačních zařízeních. Tyto informace jsou cenné zvláště v případě méně známých malých zajateckých a pracovních táborů, jichž v pohraničí, tedy i v obvodu MLS Opava, existovalo značné množství.⁷

Výzkum problematiky přirozeně naráží na několik limitů a dilemat. Předně se ukazuje nedostatečnost tradičního prizmatu nazírání na dozorce a dozírané jako na „pachatele“ a „oběti“. Velkou část dozíracích úkolů nacistický režim delegoval na vybrané jedince z řad vězňů. Ve specifickém postavení se ocitli rovněž četní zaměstnanci různých podniků, pověřeni dohledem nad vězni či zajatci přidělenými na práci. Taktéž typologie detenčních zařízení není jednoznačná, mnohé objekty kombinovaly internační, likvidační, výrobní a další funkce. Rovněž použitý archivní materiál je silně nevyvážený. Existují citelné rozdíly v rozsahu a výpovědní hodnotě jednotlivých studovaných soudních spisů, mimo to povolání dozorce v některých případech nebylo jediným či nejzávažnějším důvodem, proč se jedinec ocitl před retribučním tribunálem. Badatelské riziko v podobě různých zkresení v sobě navíc zahrnuje již samotná retrospektivní a nezřídka subjektivní povaha poválečných výslechových protokolů.

Zahraniční i tuzemské výzkumy se dosud soustředily převážně na dozorce působící ve vyhlazovacích táborech či jiných detenčních zařízeních pro osoby persekované z rasových

před Mimořádným lidovým soudem v Uherském Hradišti. Bakalářská práce, Masarykova univerzita. Brno 2017; SVÍTKOVÁ, Pavla: *Sociální a profesní východiska vybraných novinářů postavených před Národní soud*. Diplomová práce, Masarykova univerzita. Brno 2013; MALETOVÁ, Kristýna: *Šéfredaktor protektorátní Přítomnosti E. Vajtauer před Národním soudem*. Diplomová práce, Masarykova univerzita. Brno, 2016; STRÁNSKÝ, Vojtěch: *Protektorátní novinář Jan Vrba před Národním soudem*. Diplomová práce, Masarykova univerzita. Brno, 2010; STAŘIČKÁ, Ivana: *Případy novinářů Jiřího Kavuloka a Josefa Skoumala souzených mimořádným lidovým soudem v Ostravě*. Diplomová práce, Masarykova univerzita. Brno 2015 aj.

⁵ Viz HOFMANOVÁ, Vendula: *SS-Hauptsturmführer a kriminální rada Heinrich Gottschling (1909–1947). Vedoucí gestapa v Olomouci (1940–1942), Kladně (1943–1944) a Táboře (1944–1945)*. Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2016; MERUNKOVÁ, Květa: *Životní osudy členů blokové služebny nacistické bezpečnostní služby Sicherheitsdienst v Hranicích na Moravě*. Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2017; KOLÁŘ, Ondřej: *Konfidenti opavské služebny gestapa před Mimořádným lidovým soudem v Opavě*. *Acta Historica Universitatis Silesiae Opaviensis* 10, 2017, s. 247–264 aj.

⁶ Srov. např. Petr KLINOVSÝ: *Lety u Písku. Neznámý příběh dozorců*. *Paměť a dějiny* 03/2016, s. 3–16. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1602/003-016.pdf>.

⁷ Např. BRUŽEŇÁK, Vladimír: *Ve stínu Krušných hor: Z historie poboček koncentračního tábora Flossenbürg na Karlovarsku (Svatava, Kraslice, Nová Role, Ostrov a Korunní) a pochodů smrti*. Cheb 2015; ROUS, Ivan: *Tábory a válečná výroba*. Liberec 2012.

či politických důvodů.⁸ Oproti tomu strážní z pracovních a zajateckých táborů dosud spíše unikají pozornosti badatelů. V souvislosti s kategorizací dozorců a jejich působišť přitom úzce souvisí několik stěžejních otázek. Lze vypožorovat zásadní rozdíly ve vzorcích chování dozorců činných ve vězeňství již před válkou, resp. nástupem nacismu, mezi novými profesionálními kádry a mezi „dozorcí z donucení“ – lidmi přidělenými k hlídání vězňů nasazených ve výrobě? Rozlišovaly mezi těmito kategoriemi poválečné tribunály?

K hledání odpovědí na naznačené otázky se snaží přispět i předkládaná studie, jež se zaměřuje na případy dozorců projednávané před MLS v Opavě v letech 1945–1948.⁹ Naším cílem je klasifikovat souzené do jednotlivých kategorií dle typů a náplně jejich dozorcí služby a na základě rozboru jednotlivých případů posoudit hlavní aspekty činnosti obžalovaných. Pozornost soustředíme na věkovou a sociální skladbu dozorců, na jejich motivaci pro výkon povolání a na jejich obranné strategie při poválečném vyšetřování. Pro doplnění informací vedle samotné agendy MLS, deponované v Zemském archivu v Opavě, využíváme existující databáze příslušníků SS¹⁰ a vězňů nacistických koncentračních táborů,¹¹ dále též komunální kroniky a dobový tisk. Pro ověření či zpřesnění osobních údajů jedinců zmiňovaných v textu slouží prameny evidenční povahy, tedy matriky, pobytové kartotéky a sčítací operáty.

Vězeňští dozorcí

Zatímco systém zajateckých, koncentračních a pracovních táborů se na územích ovládaných nacisty postupně formoval, strukturu vazebních a trestních věznic režim z velké části převzal z dřívějšího období. Oproti území protektorátu, kde byla tato institucionální kontinuita provázána i jistou mírou kontinuity personální, v případě zabraného pohraničí zasaženého pomnichovským exodem většiny státních zaměstnanců bylo nutno zajistit nový personál věznic.¹² Jako vhodní kandidáti se logicky jeví především předváleční dozorcí německé národnosti hlásící se k nacistické straně, případně osoby nezpůsobilé pro vojenskou službu či práci v těžkém průmyslu.

⁸ Srov. BROWNING, Christopher: *Obyčejní muži : 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha 2002; CARRUTHERS, Bob: *The SS on trial: evidence from Nuremberg*. Barnsley 2014; WITTMANN, Rebecca: *Beyond justice : the Auschwitz trial*. London 2012.

⁹ Územní působnost opavského MLS zahrnovala oblast odpovídající zhruba dnešním okresům Opava, Bruntál a Jeseník a části okresu Nový Jičín. Šlo o teritorium tehdejších soudních okresů Bílovec, Klimkovice, Odry, Opava, Vítkov, Javorník, Cukmantl (Zlaté Hory), Frývaldov (Jeseník), Vidnava, Krnov, Město Albrechtice, Bruntál, Horní Benešov a Osoblaha. Zatímco západní část regionu patřila k relativně typickým pohraničním oblastem s výraznou převahou německého obyvatelstva, teritorium Opavska a Bílovecká v letech 1938–1945 představovalo nejpočetnější českou enklávu v rámci Říšské župy Sudety. Hlučínsko bylo po podpisu mnichovské dohody jakožto někdejší součást Pruska přičleněno přímo k tzv. Altreichu. MLS Opava tedy prováděl „národní očistu“ na územích, která v letech nesvobody prošla značně odlišným správním vývojem. Blíže k činnosti MLS Opava viz JANÁK, Dušan: Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948. *Časopis Slezského zemského muzea, série B* 43, 1994, č. 3, s. 245–246; DOSTÁLOVÁ, Hana – KOLÁŘ, Ondřej: Obyvatelé Hlučínska před mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948. *Historica Olomucensia* 52, 2017, s. 163–188.

¹⁰ ZAŁOGA SS KLAUSCHWITZ. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <http://pamiec.pl/pa/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html>; Dokumentace příslušníků SS – strážných v KT. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <http://www.vuapraha.cz/node/119>.

¹¹ *Jmenné vyhledávací bývalých vězňů*. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <https://www.pamatnik-terezin.cz/jmenne-vyhledavace-byvalych-veznu>.

¹² Srov. NEČAS, Jaroslav: *Adolf Kolínský, český dozorce ve službách gestapa*. Praha 2017.

Do posledně uvedené kategorie spadal Alois Guril, jehož soudní spis je bohužel poměrně skoupý. Dotyčný vyrůstal jako nemanželské dítě a před první světovou válkou byl sochařským učedníkem u opavské firmy Dreschler. V první světové válce bojoval na srbské frontě, kde byl celkem pětkrát raněn. Následky si vynutily dlouhodobou rekonvalescenci a přivedly Gurila do spolku válečných poškozců, kde se postupně vypracoval do pozice předsedy v okrese Opava-venkov. Jako mnoho dalších veteránů získal koncesi na trafikku, kterou provozoval v Olomoucké ulici v Opavě až do zrušení koncese roku 1934. Můžeme-li věřit Gurilově poválečné výpovědi, činnost ve sružení vysloužilců se stala jeho hlavní životní náplní, a proto na jaře 1938 podlehl výzvě Konráda Henleina, aby se váleční invalidé přihlásili do Sudetoněmecké strany.

Po Mnichovu Guril vedl místní odbočku NS-Kriegsopfer Versorgung a zároveň získal zaměstnání jako dozorce ve věznicí. Odtud zakrátko odešel znechucen spory doprovázejícími pomnichovské rozdělování funkcí a nastoupil na stejnou pozici k zemskému soudu. Jeho úkolem tak bylo hlavně předvádět vězně k soudu a poté zpět do vazby, případně poučit eskortovaného o náležitostech soudního přelíčení.¹³

Podle jednoho z vězňů Jana Mikurdy, vyšetřovaného v letech 1944 a 1945 pro sabotáže, Guril při eskortách užíval fyzické násilí a nadávky, čímž se stal *postrachem všech českých káranů*. Obviněný stále nosil na stejnokroji *dvě řady vyznamenání pro vzornou a platnou službu pro nacistický režim*. V tomto směru svědek nejspíše přeháněl, pravděpodobně šlo spíše o různé pamětní odznaky veteránských spolků.¹⁴ Soud Gurila nakonec potrestal 15 lety žaláře.¹⁵

Značné pozornosti se dostalo soudnímu přelíčení s Františkem Kuhnem, narozeným roku 1888 v Jakartovicích, který již za první republiky a poté i za okupace působil jako dozorce v opavské věznicí. Oproti obžalovaným, kteří se svých deliktů dopustili mimo území republiky, v tomto případě nebyla o svědky nouze. Ostatně bývalé vězně vyzývalo několik článků v různých periodikách, aby podali zprávu o Kuhnově chování za okupace.

Sám Kuhn se ke své činnosti vyjádřil nezvykle stručně: Stal se členem SA, což prý pro něj jako pro státního zaměstnance bylo v podstatě povinné. Trestance nikdy netýral ani jim nevyhrožoval. Násilí užíval jen při pacifikaci agresivních vězňů.¹⁶ Mnohé podrobnosti doplnili předvolaní svědkové. Mezi nimi byl také Kuhnův předválečný kolega Richard Hulva z Otic. Podle něho obviněný měl již za první republiky pověst přísného dozorce, jako Němec však obtížně ovládal českou služební řeč a nakonec kolem roku 1936 odešel do penze. Podle Hulvy Kuhn patrně předstíral zdravotní potíže, aby získal nárok na důchod a vyhnul se nařízené jazykové zkoušce. Tomu, že by Kuhn po své pomnichovské reaktivaci týral vězně, však Hulva příliš nevěřil.¹⁷

Násilné incidenty naopak dosvědčili František Bittner ze Stěbořic, Jindřich Stuchlík a Rudolf Prozd z Prchalova u Příbora. Posledně jmenovaný na základě výzvy v novinách zaslal soudu dopis, podle něhož osobně viděl Kuhna bít polského vězně svazkem klíčů do

¹³ Zemský archiv Opava (dále ZAO), fond Mimořádný lidový soud Opava (dále MLS), sign. Ls220/46, Výpověď Aloise Gurila 31. 8. 1945.

¹⁴ Tamtéž, Výpověď Jana Mikurdy ze 17. 8. 1945.

¹⁵ Tamtéž, Rozsudek z 15. 5. 1946.

¹⁶ Tamtéž, sign. Ls1632/46, Zápis ze soudního přelíčení z 25. 10. 1946.

¹⁷ Tamtéž, Výpověď Richarda Hulvy ze 14. 6. 1946.

hlavy. Ve světle těchto výpovědí byl Kuhn odsouzen k dvaceti letům žaláře.¹⁸ V roce 1955 se dočkal propuštění za účelem odsunu do Bavorska, kam byla již dříve vysídlena jeho rodina.¹⁹

Poněkud specifický je případ Brunhilde Schnürchové, narozené 1921 v Deštném, bytem v Jakartovicích. Mladá Němka během okupace pracovala v zemědělství a v roce 1941 navázala intimní vztah s ukrajinským válečným zajatcem. V důsledku této skutečnosti se dostala před opavský úřední soud a následně do krnovské věznice, kterou spravoval vrchní strážmistr Nohawitzka či Nohawitzer.²⁰ Vězeňkyně se zde věnovaly drobným ručním pracím a podle Schnürchové zde panovaly celkem klidné poměry. Nebyla svědkyní žádného násilí, občas ale slyšela křik bitých vězeňkyň. Sama se po nějakém čase dostala k práci v kuchyni. V červnu 1942 byla po půl roce propuštěna, zakrátko ovšem nastoupila ke správci věznice jako služebná.²¹

Jiné vězeňkyně se však domnívaly, že se Schnürchová již během výkonu trestu stala Nohawitzovou donašečkou a zřejmě i milenkou, na správce věznice prý měla značný vliv. Údajně také bývala vídána ve společnosti opavských gestapáků Brücknera, Burkerta a Fistla, kteří věznicí několikrát týdně navštěvovali. Již během trestu měla Schnürchová udat jistou Helenu Maluškovou pro drobný prohřešek a později coby Nohawitzova služebná opakovaně vězněné ženy bila býkovcem.²²

Z kontextu není patrné, jakou pozici obviněná přesně zastávala. Dle znění rozsudku byla Nohawitzou *pověřena konáním služby dozorkyně*.²³ Dá se však předpokládat, že její zařazení muselo mít formálnější charakter a že Schnürchová zřejmě měla oficiální status dozorkyně. Těžko lze předpokládat, že by si Nohawitzka mohl podržet osobní posluhovačku i po vyhlášení totální války,²⁴ kdy i mnohé ženy z vyšších vrstev, natož služebné, musely houfně nastupovat do práce ve strategických odvětvích.²⁵ Oficiální funkci ve správě věznice patrně zastávala i Nohawitzova manželka Margot, která správu objektu převzala po manželově odchodu na frontu roku 1944.²⁶

Poválečné vyšetřování kauzy začalo v září 1945, před soud se obviněná dostala v červenci následujícího roku. Tribunál jí vyměřil deset let žaláře. Její rodiče, mezitím vysídlení do Bavorska, opakovaně žádali o prominutí zbytku trestu. Poslední známá žádost byla zamítnuta v lednu 1955.²⁷ Schnürchová si tedy zřejmě odpykala celý či téměř celý trest.

¹⁸ Tamtéž, Rozsudek z 25. 10. 1946.

¹⁹ Tamtéž, Usnesení Generálního prokurátora.

²⁰ Pravděpodobně se jednalo o Franze Nohawitzu, jednoho z předáků henleinovského povstání v oblasti Zlatých Hor na Jesenicku v září 1938. Tamtéž, sign. Ls1697/46.

²¹ Tamtéž, sign. 414/46, Výpověď Brunhilde Schnürchové z 19. 10. 1945.

²² Tamtéž, Výpovědi Heleny Maluškové a Otýlie Kronesové ze 17. 10. 1945.

²³ Tamtéž, sign. 414/46, Rozsudek.

²⁴ Německo proklamativně vyhlásilo totální válku 18. 2. 1943 v reakci na porážku u Stalingradu a postup spojenců v severní Africe. Tento akt znamenal přesun velkého množství pracovních sil buď přímo na frontu, nebo do válečné výroby.

²⁵ Za příklad lze uvést rodinu policejního generála Josefa Matrose žijícího v Opavě, jehož služebná i manželka musely nastoupit jako zdravotnice do vojenského lazaretu. Slezské zemské muzeum, podsběrka Novodobé dějiny, inv. č. III V 1489, Vzpomínky Jadwigy Bonczyk.

²⁶ ZAO, fond MLS, sign. 414/46, Oběžník Úřadu národní bezpečnosti v Krnově z 15. 9. 1945.

²⁷ Tamtéž, Usnesení Lidového soudu v Opavě z 3. 1. 1955.

Dozorci v koncentračních táborech

Zatímco o pracovnících internačních zařízení na území Říšské župy Sudety po válce zpravidla mohli vypovídat solidně informovaní svědkové z řad místních obyvatel, žaloby proti dozorcům koncentračních táborů nacházejících se mimo území předválečného Československa nejednou stály na křehkých základech.

S absencí podrobnějších zpráv se vyšetřovatelé potýkali také v případě Friedricha Stölzela (nar. 1898) z Hynčic, dlouholetého lesmistra a starosty obce v posledních dvou letech války. Stölzela jakožto veřejného činovníka v závěru války zajistila Rudá armáda, již koncem května 1945 však byl vydán československým orgánům. Ve své první protokolární výpovědi Stölzel pouze shrnul své veřejné působení a zdůraznil, že léto a podzim 1938 strávil rekonvalescencí po dopravní nehodě. Tím se preventivně očistil od potenciálního obvinění z účasti na henleinovském povstání.²⁸ Až později přiznal skutečnost, kterou se vyšetřovatelé patrně záhy dozvěděli od některých občanů Hynčic, totiž že Stölzel v roce 1940 sloužil několik měsíců jako strážný v rámci SS v koncentračním táboře Flossenbürg. Mimo to se počátkem roku 1945 stal členem Volkssturmu a jako starosta dostal úkol organizovat v Hynčicích sabotážní útvary Wehrwolfu.

Přelíčení konané 29. března 1946, tedy v relativně raném a dosti živelném stadiu retribuice, proběhlo bez předvolání svědků. Stölzel si vyslechl verdikt ve výši 25 let vězení.²⁹ Na rozdíl od mnohých vězňů, kteří se v příštích letech dočkali výrazného snížení trestů, Stölzel se již na svobodu nedostal. Zemřel 27. října 1946 na Mírově.³⁰

Taktéž v případě Adolfa Schenka se soud mohl opřít pouze o torzovitě údaje. Holič z Dolní Lipové, narozený roku 1907, se již na podzim 1938 stal členem SS. Podle jeho tvrzení byl spolu s dalšími muži při jakémsi shromáždění NDSAP v Jeseníku vybrán pro SS díky své tělesné konstituci a na místě dostal k vyplnění přihlášku, aniž věděl, o čem se jedná. Podepsal prý z toho důvodu, že se po Mnichovu vyžadovalo, aby byl každý Němec organizován v některé ze složek nacistické strany.

V září 1939 Schenk obdržel rozkaz nastoupit k útvaru SS v Dachau, kde prodělal výcvik a následně obdržel práci v důstojnické kantýně. Po operaci kýly a vleklých zdravotních problémech se na podzim 1940 vrátil na Jesenícko, v únoru 1941 ale dostal příkaz hlásit se ke strážní službě v Dachau. V tamním koncentračním táboře pak konal hlídky u brány a na strážních věžích, takže do přímého styku s vězni nepřišel. Obdobně tomu dle Schenkova tvrzení bylo i v KL Auschwitz, kam byl převezen v květnu 1942. Spolu s dalšími strážnými zde nejprve bydlel v budově školy, poté v táboře vzdáleném 25 minut cesty od Birkenau a 45 minut od tábora Auschwitz. Přimo v Birkenau prý Schenk sloužil pouze výjimečně.³¹ Jeho potřeba zdůraznit ve výpovědi tento detail svědčí o tom, že si byl vědom faktu, že právě Birkenau se těšilo extrémně špatné pověsti a jakékoliv spojení s tímto táborem se jevílo jako přitěžující okolnost. Obdobným alibistickým způsobem vyznívá tvrzení obviněného, že v táboře prý působil ještě jiný dozorce jménem Schenk, kterého ale osobně neznal.³²

²⁸ Tamtéž, sign. Ls 68/46, Výpověď Bedřicha Stölzela z 29. 5. 1945.

²⁹ Tamtéž, Rozsudek 29. 3. 1946.

³⁰ Tamtéž, Oznámení o úmrtí Bedřicha Stölzela 28. 10. 1946.

³¹ Tamtéž, sign. Ls74/47, Výpověď Adolfa Schenka.

³² Databáze personálu SS v KL Auschwitz uvádí pět mužů s příjmením Schenk. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <http://pamiec.pl/pa/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html>.

Jelikož o údajném jmenovci v soudním spise nenacházíme další zmínku, lze uvažovat, zda nešlo o preventivní snahu svalit na danou, možná zcela fiktivní osobu vinu za delikty, jež mohly šetřením vyplavat na povrch.

Pokud se Adolf Schenk skutečně takových deliktů dopustil, nebyly mu prokázány. Výzva v tisku, aby se přihlásili případní svědkové, zřejmě nepřinesla adekvátní odezvu, alespoň o ní nemáme doklad. Krajský soud v Opavě v lednu 1947 navrhl v Schenkově věci vyslechnout bývalého vězně Ericha Kulku z Nového Hrozenkova a později i čtyři další svědky, jejichž výpovědi však nepřinesly nic podstatného.³³ Poněkud nelogicky ve spise nacházíme také svědectví Pavola Hase z Piešťan, který obecně popsal svůj pobyt v několika koncentračních táborech v letech 1944 a 1945. O Schenkovi zde však není jediná zmínka. Při přelíčení konaném 30. dubna 1947 byl Schenk potrestán desetiletým vězením a ztrátou občanské cti za členství v SS, od obvinění z týrání vězňů byl osvobozen.³⁴

Patrně nejznámějším dozorcem souzeným před MLS Opava se stal bolatický rodák Adolf Teuer, nar. 1920. Ten dle vlastních slov v dětství navštěvoval německé soukromé vyučování a za války působil u sanitní služby SS. Od května 1941 byl zařazen v koncentračním táboře v Osvětimi, kde k jeho nadřízeným patřil neblaze proslulý lékař Josef Mengele. Teuer po válce rezolutně odmítl, že by se podílel na mučení a vraždění svědků. Proti němu vypovídal bývalý vězeň Emil Pánovec, který byl v letech 1943–1944 přidělen jako kancelářská síla a poslíček v kanceláři táborového lékaře Würze. Podle Pánovce se Teuer přímo účastnil vražd vězňů v plynových komorách v rámci tzv. Sonderkomanda. Pánovec měl údajně možnost v kanceláři tajně nahlédnout do Teuerových osobních spisů, v nichž prý našel i přihlášku do SS z roku 1938. Obdobně vypovídali i další vězňové. Při přelíčení 23. dubna 1947 soud Teuera uznal vinným ze zločinů vraždy, těžkého ublížení na těle a veřejného násilí. Od obžaloby ze zločinu krádeže (údajně okrádání vězňů) byl obžalovaný osvobozen.³⁵ Poprava proběhla v souladu s retribuční praxí ještě téhož dne.³⁶ Šlo o poslední exekuci u opavského retribučního tribunálu.

Dozorci v zajateckých a pracovních táborech

Na území Německa i „Sudet“ v průběhu války vznikaly desítky zajateckých a pracovních táborů, jejichž účely a životní podmínky internovaných se značně lišily v závislosti na řadě faktorů.³⁷ Ač v oblasti Vládního obvodu Opava existovalo množství těchto zařízení, zmínky o jejich personálu v agendě MLS nacházíme relativně zřídka. Příčinu lze snad spatřovat v tom, že po repatriaci internovaných cizinců chyběla relevantní svědectví, mimo to značnou část dozorců zřejmě tvořili říšští Němci, kteří se před příchodem fronty evakuovali.

33 ZAO, fond. MLS, Ls74/47, Dopis Krajského soudu v Opavě Okresnímu soudu ve Vsetíně z 13. 1. 1947.

34 Tamtéž, Rozsudek z 30. 4. 1947.

35 Tamtéž, sign. LS 101/47, Rozsudek z 23. 4. 1947.

36 Tamtéž, Zápis o popravě z 23. 4. 1947.

37 KRŮL, Martin – LUSEK, Joanna (eds.): *Čas – místa – lidé: systém nacistických táborů v letech druhé světové války = Czas - miejsca - ludzie : nazistowski system obozowy w latach drugiej wojny światowej*. Český Těšín – Bytom 2017.

Výjimku představuje internační tábor ve Skrochovicích, jehož historie je již v hlavních bodech celkem podrobně popsána.³⁸ Badatelská pozornost se ovšem soustředila primárně na oběti, ne na pachatele. V čele tábora zřízeného koncem léta 1939 k internaci představitelů polské inteligence stál Heinrich Jöckel, pozdější nechvalně proslulý velitel terezínské Malé pevnosti. Ten při výslechu v únoru 1946 uvedl, že pod jeho velení spadalo asi 25 dozorců z řad pořádkové policie. Dále v táboře působili tři příslušníci gestapa, kteří Jöckelovi nepodléhali. Jöckel dle vlastních slov ve Skrochovicích působil jen krátce, od poloviny září do konce října 1939. Během této doby jej navíc po dva týdny z důvodů nemoci zastupoval jistý von Busse z Jaktaře. Maximální počet vězňů Jöckel odhadoval mezi pěti a šesti stovkami, jiní svědkové hovořili až o 700 osob.

Podle Jöckela v táboře zemřelo asi devět vězňů na tyfus a jeden byl zastřelen při pokusu o útěk. Jinou verzí události vylíčil skrochovický rodák Josef Benisch, který údajně viděl stráž zastřelit jednoho vězně na Jöckelův pokyn. Marie Schamarová z Palhance slyšela od vězňů docházejících do obce na práci, že v táboře došlo ke čtyřem popravám.³⁹ Benisch i další svědkové hovořili také o častém bití vězňů při práci i při přebírání vězeňských transportů přijíždějících autobusy z Opavy. Jaroslav Otipka z nedalekých Neplachovic považoval za jednoho z nejbrutálnějších dozorců Jöckelova pobočníka Bruno Gebauera z Krnova.

Zatímco Jöckel se kvůli svému terezínskému působení dostal před litoměřický retribuční tribunál a poté na šibenici, v souvislosti se skrochovickým táborem stanula před MLS v Opavě čtveřice obžalovaných. Rudolf Winter z Malé Moravy na Šumpersku, nar. 1906, do tábora přišel jako čerstvý absolvent policejní školy v Berlíně a strávil zde jen čtyři týdny. Patřil k policistům přiděleným k dozorcí službě z výcvikového střediska v Mladecku. Potvrdil špatné zacházení s vězni včetně týrání, za pachatele ale označil výhradně Jöckela s Gebauerem. Jan Rink z Kateřinek, nar. 1893, zdůraznil svůj český původ a prohlašoval, že Jöckel výslovně nařídil vězně při nástupech bít. Dále byli obviněni Amand Tresper z Opavy, nar. 1893, Rudolf Helbgebauer z Bělotína, nar. 1913, a Rudolf Jaschke z Liptálu, bytem v Kateřinkách, nar. 1893. Posledně jmenovaný se však v listopadu 1946 pokusil o sebevraždu. Ostatní obviněné soud v únoru 1947 osvobodil s přihlédnutím k faktu, že se k dozorcí službě nepřihlásili dobrovolně a nebyla jim prokázána účast na žádných konkrétních excesech. V případě Helbgebauera chyběly důkazy, zda ve Skrochovicích opravdu sloužil.⁴⁰ Další osud Jaschkeho prameny nezmiňují.

Ve větší míře nacházíme zprávy o obyvatelích Opavska, kteří působili jako dozorci v Říši. Alois Ondruš, nar. 1897, bytem v Ludgeřovicích. Ten do roku 1941 pracoval jako horník. Po penzionování ze zdravotních důvodů se stal dozorcem v pracovním táboře v Blechhammeru. Ondruš přiznal členství v NSDAP, jímž se prý snažil vyhnout případné perzekuci za předválečné působení v KSČ. Do Blechhammeru se dle vlastních slov dostal poté, co odmítl nabízenou práci u německého četnictva. Byl prý zaměstnán jako hlídač, členem SS se údajně nestal. Rozhodně také popřel podíl na trýznění vězňů.

³⁸ GROBELNÝ, Andělín: Heinrich Jöckel ve Skrochovicích na Opavsku na podzim 1939. In: *Terezínské listy* 14, Ústí nad Labem 1985; Jan RUSNOK. Morcinek w Skrochowicach. In: *Kalendarz Beskidzki*, 83. Bielsko – Biala 1983, s. 69–73; WOLNA, Henryka: Przed Oświęcimiem były Skrochowice. In: *Słowo Powszechne*, 22. 4. 1982.

³⁹ V táboře zemřelo třináct osob. Starší literatura přebírala údaje gestapa, podle nichž s výjimkou jednoho vězně zastřeleného při pokusu o útěk šlo o úmrtí způsobená chorobami. Dle novějších výzkumů přinejmenším osm vězňů zahynulo na následky mučení. *Koncentrační tábor Skrochovice u Opavy*. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <http://sh.jmjm.cz/>.

⁴⁰ ZAO, fond MLS, sign. LS31/47.

O poměrech v Blechhammeru vypovídali Bohumír a Jaroslav Pavelkové z Vršovic na Opavsku, od jara 1942 vězňeni v uvedeném táboře. Prvně jmenovaný Ondruše jménem neznal, druhý jej vinil z týrání vězňů. Soud poslal Ondruše na patnáct let do vězení. V roce 1954 mu bylo formu prezidentské milosti odpuštěno pět let z trestu a v červnu následujícího roku se odsouzený dočkal podmíněčného propuštění. V posudku Komise pro podmíněčné propuštění z trestu při Krajském soudu v Karlových Varech čteme: *Odsouzený pochází z dělnické rodiny a sám pracoval stále jako horník. Za okupace se dopustil závažné trestné činnosti. [...] Jinak o jeho předešlém životě orgány lidosprávy a veřejné bezpečnosti dávají velmi dobrý posudek.*⁴¹

Zmínku zasluhuje také případ zedníka Josefa Qwittka (Kvítka) z Chlebičova, který působil jako velitel v zajateckém táboře pro sovětské vojáky v cukrovaru v Kateřinkách. Původní zpráva Státní bezpečnosti z března 1946 o Qwittkovi hovořila dokonce jako o pravděpodobném vrahovi několika zajatců.⁴² Dne 19. března proběhla v areálu cukrovaru exhumace dvou těl mužů ve věku asi 25 a 30 let, kteří byli ubiti tupým předmětem.⁴³

Jelikož Qwittek působil v blízkosti Opavy a v regionu, který poválečné transfery obyvatelstva zasáhly jen mírně, našlo se relativně velké množství svědků. Většina ovšem znala poměry v táboře jen zprostředkovaně, takže některé výpovědi se soustředily spíše obecně na charakterové vlastnosti obviněného. Relevantnější údaje prezentoval Jindřich Hlava, který údajně viděl Qwittka políčkovat zajatce za krádež cukru. Zároveň uvedl, že Qwittek při strážní službě nenosil zbraň. Ve prospěch obžalovaného hovořil Jiří Hanke z Chlebičova, kterého prý Qwittek v roce 1944 žádal o mouku pro zajatce, kteří trpěli nedostatkem potravin. Taktéž Josef Gilik tvrdil, že po osvobození byl svědkem několika setkání bývalých zajatců s Qwittkem, jež proběhla v korektním duchu.⁴⁴ K vraždám zajatců se vyjádřil pouze Viktor Klement, zaměstnanec cukrovaru, který prý byl svědkem ubití jednoho Rusa německým vojákem za krádež brambor. Qwittek se tehdy dle Klementa k věci postavil alibisticky a odmítl záležitost řešit.⁴⁵ František Onderka, Augustin Dubový a Terezie Straková měli přímo vidět Qwittka bít zajatce.

Soud původně v srpnu 1946 vynesl verdikt ve výši deseti let vězení.⁴⁶ V dubnu příštího roku došlo k výraznému zmírnění trestu na patnáct měsíců žaláře s odůvodněním, že se Qwittek *příčinil o zmenšení zla* páchaného režimem na zajatcích.⁴⁷ V kontextu závažnosti obvinění zahrnujících spoluúčast na vraždě a v komparaci s poměrně přísnými rozsudky v jiných kauzách působí tento verdikt nezvykle mírně.

Dozorci ve výrobních podnicích

S postupnou militarizací ekonomiky, a především s odvodou německých mužů na frontu rostla poptávka po pracovních silách. V celém pohraničí tak byly do továren nasazovány

41 Tamtéž, sign. Ls 1547/46.

42 Tamtéž, sign. Ls 111/47, Zpráva Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti v Opavě z 16. 3. 1946.

43 Tamtéž, Místní ohledání a slyšení znalců z 19. 3. 1946.

44 Tamtéž, Zápis ze soudního přelíčení z 5. 8. 1946.

45 Tamtéž, Výpověď Viktora Klementa ze 13. 3. 1946.

46 Tamtéž, Rozsudek 5. 8. 1946.

47 Tamtéž, Rozsudek 28. 4. 1947.

tisíce vězňů a zajatců.⁴⁸ Na jejich ostrahu pochopitelně nestačili vězeňští a táboroví dozorcí, proto některé závody pověřovaly dohledem nad nucenými pracovními silami vlastní zaměstnance, kteří byli pro tento úkol proškoleni. Nezřídka se jednalo o jedince se zdravotními handicapy, kteří byli v provozech postradatelní.

K „továrním dozorkyním“ patřila vídeňská rodačka Magdalena Popeláková, roz. Sollanová, od roku 1939 provdaná za německého státního příslušníka Karla Popeláka. Za války žila s manželem v Krnově, byla členkou a od roku 1940 Blockleiterin NSV. Od roku 1942 pracovala v závodě Agra-Werke, kde byla přidělena jako dozorkyně v táboře pro ruské a ukrajinské dělnice v Chařovské ulici.⁴⁹ Důvodů, proč byla pro tuto práci vybrána, přichází v úvahu několik. Svou roli nejspíš hrál fakt, že se tábor nacházel v blízkosti jejího bydliště, navíc jako bezdětná pracovnice byla Popeláková zřejmě časově flexibilní. Zároveň je možné, že vedení závodu si s novou zaměstnankyní, přidělenou pracovním úřadem, příliš nevědělo rady, a proto jí svěřilo práci, která nevyžadovala odbornou kvalifikaci.

Ať už se Popeláková ke své kontroverzní práci dostala jakkoliv, podle všeho se ji snažila vykonávat pokud možno humánně. To potvrdil i český dělník František Válek, který během okupace docházel do tábora provádět různé opravy. Podle jeho slov Popeláková dokonce před Vánoci 1943 zorganizovala mezi českými zaměstnanci Agra-Werke sbírku na dárky pro internované ženy.⁵⁰ Soucitný přístup snad pramenil i z vlastní životní zkušenosti Popelákové, jež vyrůstala jako nemanželské dítě v nepříliš konsolidovaných poměrech. Sousedka obviněná po válce vypověděla, že Popeláková *nebyla v domě mezi obyvateli oblíbená pro svoje naduté a přepjaté chování* a poněkud přehnaně označovala její funkci v NSV za *vedoucí místo* v nacistickém hnutí v Krnově. O chování obviněné k internovaným ženám však nemohla uvést nic konkrétního.⁵¹ Úřady nakonec upřednostnily vysídlení Popelákové před soudním stíháním.

Hůře dopadla rodačka ze Světlé Hory Elfride Meissnerová (nar. 1923), od čtrnácti let zaměstnaná v prádelně v místě bydliště. Ta v září 1944 dostala nabídku zúčastnit se spolu se třemi kolegyněmi šestitýdenního kurzu dozorců pořádaného SS, jelikož do továrny mělo být přiděleno 300 vězeňkyň z koncentračních táborů. Nabídku údajně přijala zejména s ohledem na svůj revmatismus, který jí při náročnější fyzické práci činil potíže. Školení se konalo v areálu KL Auchwitz. *Poměry a služba se mě nezamlouvaly a ráda bych se toho zřekla, nebylo to však možné.* Frekventantkám prý instruktoři zdůrazňovali, že není přípustné užívat fyzické tresty. K těm se Meissnerová během následné dozorcí služby v továrně ve Světlé Hoře také údajně nikdy neuchylovala. Práci vykonávala do 6. května 1945, kdy se rozšířila zpráva, že židovské ženy nasazené v továrně mají být před příchodem fronty postříleny personálem internačního tábora.⁵² Závodní mistr proto nechal kolem továrny rozestavit hlídky, aby zamezil případnému krveprolití. V následujících dnech se

48 Srov. BRUŽEŇÁK, V.: Ve stínu.

49 ZAO, fond MLS, sign. Ls365/46, Výpověď Magdaleny Popelákové z 24. 1. 1946.

50 Tamtéž, Výpověď Františka Válka z 12. 2. 1946.

51 Tamtéž, Výpověď Elišky Pauerové z 11. 2. 1946.

52 Tamtéž, sign. Ls273/46, Výpověď Elfridy Meissnerové ze 4. 7. 1945. Personál tábora údajně tvořilo 26 příslušníků SS. Tamtéž, Výpověď Elfridy Seidelové z 2. 11. 1945.

Meissnerová skrývala, důvodem však prý nebyly obavy z pomsty internovaných žen, k nimž se vždy chovala korektně, ale strach z vojáků Rudé armády.⁵³

V procesu s Meissnerovou svědčila také její kolegyně Marie Schreiberová. Ta připustila, že vězněné ženy byly občas pohlavkovány, k výraznějším incidentům mezi nimi a dozorkyněmi ale údajně nedocházelo. Dozorkyně a vedení továrny prý špatně vycházeli s velitelem internačního tábora Hansem Reggem (či Reckem), který se vyznačoval *hrubou povahou*.⁵⁴ Obdobně vyzněla výpověď další dozorkyně Elfriedy Seidelové. Z vězeňkyň, z nichž většinu patrně tvořily cizinky, se vyšetřovatelům podařilo dohledat rodačku ze Zábřeha na Moravě, sedmadvacitiletou Pavlu Schlesingerovou. Podle ní ve Světlé Hoře pracovaly dvě dozorkyně jménem Frieda, tedy Seidelová a Meissnerová, jejich příjmení však svědkyně neznala. Obě se prý chovaly celkem neutrálně, oproti tomu přísností se vyznačovala dozorkyně zvaná Mizzi (zřemě Schreiberová). Dozorkyně Louisi (Aloisie Bernartová) si naopak počínala nejshovívavěji. Schlesingerová také potvrdila, že se Meissnerová se Seidelovou koncem války zastávaly vězeňkyň před velitelem tábora, toto jejich chování však vnímala jako pragmatickou snahu zajistit si lepší zacházení po válce.⁵⁵

To se Meissnerové podařilo jen částečně. MLS ji potrestal třemi lety žaláře. Žádosti rodičů o uvolnění odsouzené k odsunu nebylo vyhověno, až 5. listopadu 1947 se Meissnerová dočkala podmíněčného propuštění. Dozorkyni Aloisii Bernartovou soud uznal vinou, upustil však od potrestání. Snad jí pomohlo svědectví Schlesingerové a také výpověď Gertrudy Hanikové, která potvrdila, že vězeňkyně si při práci v továrně Bernartovou opakovaně chválily.⁵⁶

Před tribunálem stanula také Elfrida Seidelová. Ta tvrdila, že správa továrny vybrala na pozice dozorkyň předně ženy trpící zdravotními komplikacemi, které mohla ve výrobě postrádat. Při dohlížení na židovské ženy v továrně prý několikrát udeřila ty, které odmítaly pracovat. Hůře však s internovanými údajně jednal Reck, který spolu s kuchařem Robertem Wagnerem a několika ženami z okolí rozkrádal přídělý potravin.⁵⁷

Při soudním přelíčení proti Seidelové vystoupil jediný svědek, topič Josef Gerstenberger. Ten nebyl svědkem žádných excesů dozorkyň, pouze z doslechu se o obžalované dozvěděl, že *prý její jednání zrovna lidské nebylo*. Navzdory absenci dalšího důkazního materiálu soud poslal Seidelovou na patnáct let za mříže.⁵⁸ Na svobodu se dostala zřejmě roku 1955. S ohledem na povrchnost argumentů žaloby a v kontrastu s osudem jejich společnic se verdikt v tomto případě jeví jako nezvykle přísný. Tím, že jednotlivé kauzy dozorkyň ze Světlé Hory byly souzeny samostatně a při různém složení tribunálů, došlo ke značné disproporcii rozsudků. Stejný verdikt si vyslechla i Schreiberová, což s ohledem na svědectví Schlesingerové nepřekvapí.⁵⁹

53 Tamtéž, sign. Ls273/46, Výpověď Elfriedy Meissnerové ze 4. 7. 1945.

54 Tamtéž, Výpověď Marie Schreiberové ze 2. 11. 1945.

55 Tamtéž, Výpověď Pavly Schlesingerové, nedat. Schlesingerová byla studentkou filozofie a se svou sestrou-dvojčetem se za války stala obětí lékařských pokusů. V době procesu s Meissnerovou žila v Olomouci, odkud zakrátko studijně odcestovala do Francie.

56 Tamtéž, sign. Ls85/46, Hlášení stanice SNB ve Světlé Hoře ze 4. 4. 1946.

57 Tamtéž, sign. Ls94/45, Výpověď Eldriedy Seidelové ze 2. 7. 1945.

58 Tamtéž, Rozsudek.

59 Tamtéž, sign. Ls198/46.

Předáci a káповé

Součástí systému dohledu nad vězni a zajatci se kromě k tomu školených a vyzbrojených osob stávali také předáci vybíraní z řad samotných vězňů a také civilní zaměstnanci internačních zařízení či výrobních provozů, kam byli internováni pracovním přidělováním.

Relativně málo víme o kauze Bedřicha Bräuera z Pitárného, nar. 1910. Ten v dubnu 1939 odešel za prací do Německa, kde se živil jako kuchař v zajateckém táboře v Brunšvicku. Přesnou lokalizaci po válce nikdo ze svědků nedokázal udat a sám Bräuer ji také neobjasnil – snad z obavy, aby při dalším šetření nevyšly najevo nové přitěžující okolnosti. Bräuerova činnost ve válečných letech by se zřejmě nedostala na světlo nebýt náhody. V závěru roku 1940 se dotyčný totiž setkal se svým krajanem Karlem Holánem, který si v té době odpykával trest ve Wolfenbüttelu a odtud byl s dalšími vězni poslán na různé práce. Během nasazení při stavbě silnice se Holáň stal svědkem toho, jak německý kuchař, v němž poznal svého známého z předválečných let, bije belgické a francouzské zajatce býkovcem za krádež mrkve. Když se Holáň později pokusil s Bräuerem navázat rozhovor, tento jej prý odbyl a poté i fyzicky napadl.

Právě Holáň po válce případ nahlásil úřadům. Dalším šetřením soud získal ještě svědky Karla Křístka a Františka Muroně, kteří měli možnost obžalovaného poznat jako kuchaře v pracovním táboře v roce 1942. Podle jejich výpovědí se však Bräuer k internovaným choval slušně. Sám obviněný popřel incident popsany Holánem. V době, kdy k němu mělo dojít, prý Bräuer ještě pracoval jako dělník, kuchařem se stal až později. Násilí vůči vězňům užíval podle vlastních slov zcela výjimečně, když se někteří pokoušeli nepovoleně vniknout do kuchyně.⁶⁰

Soud Bräuera původně potrestal šesti měsíci vězení. Případ však byl později znovu otevřen v rámci obnovené pouťnorové retribuice. Podobně jako ve většině obdobných případů zde nedošlo k avizovanému přísnějšímu potrestání válečných provinilců a „nápravě chyb“ předúnorové „liknavé“ justice. Naopak, Bräuer odešel s osvobozujícím rozsudkem. Tribunál dospěl k závěru, že samotné Holáňovo svědectví nepředstavuje dostatečný důvod k odsouzení.⁶¹ Tuto skutečnost si však zástupci soudu dost možná uvědomovali již při prvním přelíčení v říjnu 1947. Vyšetřování proti Bräuerovi totiž probíhalo nejpozději od března toho roku a dá se předpokládat, že obviněný strávil většinu uvedené doby ve vyšetřovací vazbě. Soud tak dost možná cíleně vynesl trest zhruba odpovídající délce vyšetřovací vazby, kterou tak dodatečně legitimizoval. V praxi retribuční justice šlo o poměrně rozšířený jev.⁶²

Další obviněný Johann Mehlich, narozený roku 1898 v Osoblaze a předválečný člen křesťansko-sociální strany, byl původně zatčen se dvěma dalšími muži pro podezření z pašování zbraní z Německa v roce 1938. Toto podezření bylo posíleno faktem, že Mehlich v době mnichovské krize uprchl do Říše. Sám se hájil tvrzením, že vycestoval legálně, jelikož dostal nabídku práce v dolech v Německu. Později se stal předákem v závodě na výrobu pohonných hmot v Auschwitz, kde mu podléhal pracovní oddíl složený z Poláků a Židů.⁶³

⁶⁰ Tamtéž, sign. Ls11/48, Zápis ze soudního přelíčení z 20. 10. 1947.

⁶¹ Tamtéž, Rozsudek z 20. 8. 1948.

⁶² JELÍNEK, Petr: *Praxe mimořádného lidového soudnictví v komparativním pohledu*. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2016.

⁶³ ZAO, fond MLS, sign. Ls323/46, Výpověď Johanna Mehlicha ze 7. 11. 1945.

Mehlichův předválečný známý, strojevedoucí z Třemešné Max Schlusche, vypověděl, že se Mehlich v roce 1944 v hostinci vychloubal bitím vězňů.⁶⁴ Při soudním přelíčení ovšem Schlusche uvedl, že údajný Mehlichův výrok zná pouze z doslechu. Taktéž ostatní svědci, krajané a známí obžalovaného, vypovídali jen dosti vágně.⁶⁵ Soud tak Mehlicha nakonec potrestal pěti lety vězení a konfiskací majetku za členství v SA, přičemž od obvinění z pašování zbraní i týrání vězňů byl dotyčný pro nedostatek důkazů osvobozen.⁶⁶

Detailnější informace se zachovaly v případě Bedřicha Robenka, obchodníka z Ludgeřovic, nar. 1904. Ten byl v březnu 1939 zatčen v Moravské Ostravě a internován v Oranienburgu-Sachsenhausenu, kde se na podzim téhož roku stal předákem jednoho z trestaneckých oddílů. Jako někdejší podnikatel Robenek zřejmě disponoval komunikačními a organizačními schopnostmi a díky tomu, že do tábora přišel již před vypuknutím války, měl zřejmě příležitost zajistit si oproti nově přicházejícím vězňům solidnější postavení. Funkci *Vormanna* zastával do roku 1944, kdy byl přeložen do kanceláře. Jako předák si Robenek podle svědků počínal brutálně, často užíval fyzického násilí. Měl se dopustit i několika vražd (mimo jiné měl ubít strážníka Antonína Dolanského z Mladé Boleslavi), to však nebylo prokázáno.

Robenek vypověděl, že příčinou jeho zatčení v roce 1939 byla dřívější práce informátora pro policejní zpravodajskou službu (konkrétně pro Odbočku zpravodajské ústředny při Policejním ředitelství v Moravské Ostravě) v letech 1933 a 1934.⁶⁷ Tehdy musel po své dekonspiraci utéct před hrozícím zatčením z Německa, kde pracoval jako číšník, a otevřel si obchod s ovocem v Moravské Ostravě-Přívoze. Na základě starého německého zatykače z roku 1934 byl Robenek po vzniku protektorátu internován. Když koncem roku 1939 začali do koncentračního tábora přicházet čeští studenti ze zrušených vysokých škol, dostal Robenek úkol vést českou pracovní skupinu v přidruženém podniku Klingerwerk. Asi po roce tato česká kolona zanikla a Robenek získal vedení nad židovskou kolonou. Násilí prý používal pouze proti těm, kdo se snažili narušovat soudržnost a solidaritu pracovní skupiny a vymáhat si výhody. Někteří vězni potvrzovali Robenkovu tezi, že se snažil ostatním pomáhat a chránit je před zvlí dozorců.

Případ komplikovala rozporuplnost svědeckých výpovědí a absence hmatatelných důkazů. Přelíčení nakonec proběhlo až 24. dubna 1947 a obžalovaný byl odsouzen na deset let s jedním tvrdým ložem čtvrtletně. Verdikt zahrnoval i ztrátu občanské cti na dvě desetiletí.⁶⁸ Zda si Robenek odpykal celý trest, nevíme, přinejmenším v roce 1949 byl nicméně stále ve vězení.

Závěr

Obecný neduh soudních procesů s dozorci představoval nedostatek průkazných materiálů. Vyšetřovatelé a soudci často záviseli jen na ústní výpovědi obžalovaného a na nepřímých

⁶⁴ Tamtéž, Výpověď Maxe Schluscheho ze 6. 11. 1945.

⁶⁵ Tamtéž, Zápis ze soudního přelíčení z 11. 6. 1946.

⁶⁶ Tamtéž, Rozsudek z 11. 6. 1946.

⁶⁷ Srov. BALETKA Tomáš: Ostravská OZÚs a její role v potírání německé iredenty v Československu. In: *Češi a Němci v meziválečném Československu*. Brno 2013, s. 12–24. Exponent ostravské Odbočky zpravodajské ústředny Alois Vařejka na žádost Robenkovy ženy v roce 1947 potvrdil, že dotyčný skutečně pracoval pro zpravodajskou službu.

⁶⁸ ZAO, fond MLS, sign. Ls 103/47, Zápis ze soudního přelíčení z 24. 4. 1947.

svědectvích z doslechu, v lepším případě na výpovědích bývalých vězňů. Ty se však samy o sobě vyznačovaly subjektivitou a značným rizikem zkreslení v důsledku časového odstupu či osobních animozit. U řady bývalých vězňů, kteří později svědčili proti dozorcům, navíc postrádáme údaje o příčině jejich perzekuce (odbojová či kriminální činnost) a obecně o jejich osudech během války, kteréžto údaje by umožnily blíže zhodnotit kredibilitu jejich výpovědí. Zdeformovat reálný obraz situace mohla naopak také svědectví ve prospěch obviněných ze strany jejich přátel a kolegů, která se obvykle omezovala na těžko ověřitelný popis charakterových vlastností souzeného a na jeho postoj k nacistickému režimu. Ten byl vesměs obviněnými i jejich zastánci hodnocen jako negativní, či alespoň laxní nebo ryze pragmatický.

Pragmaticky je zpravidla interpretována také motivace, proč se souzený stal dozorcem či předákem vězňů. V tomto směru lze předpokládat značnou míru věrohodnosti. Ten, kdo k tomu měl příležitost, jistě rád upřednostnil možnost celkem bezpečné týlové služby před frontovým nasazením. Navíc s prodlužováním ozbrojeného konfliktu a zejména po stalingradském debaklu a následném vyhlášení „totální války“ rostl tlak režimu na zapojení co nejširších vrstev do válečného úsilí, takže dozorcí se logicky rekrutovali z „národnostně spolehlivých“ jedinců nezpůsobivých pro vojenskou službu či práci ve strategickém průmyslu. Většinu souzených tvořili ostatně jedinci středního a vyššího věku, nebo v případě Skrochovic policejní nováčci zařazení k dozorcí službě v rámci výcviku. V případě vězeňských předáků, kteří se rekrutovali z řad internovaných, bylo přijetí této funkce poměrně pochopitelným krokem, jímž si dotyčný mohl materiálně přilepšit a zároveň, v závislosti na svém charakteru, měl také možnost jednat ve prospěch svých spoluvězňů. Jak se z obětí nacistické perzekuce vlivem okolností stali spolupachatelé, ukazují případy Bedřicha Robenka a Brunhilde Schnürchové.

Obecně lze říci, že většina obviněných si profesi dozorce nevybrala z vlastní iniciativy. Výjimku lze spatřovat v případě Františka Khuna, pro něhož bylo střezení vězňů profesí již před válkou, a který se za okupace dokonce nechal jako penzista reaktivovat, a to patrně z vlastní iniciativy. Sám se alespoň ve svých výpovědích o žádném nátlaku nezmínil. Pro Aloise Gurila coby válečného invalidu představovala přidělená funkce především existenční zajištění. Bedřich Bräuer dozorcem ani předákem v pravém slova smyslu nebyl, nicméně díky své práci kuchaře v podstatě mimoděk získal jistou moc nad zajatci.

O vyšší míře vlastní iniciativy a spoluviny lze hovořit v případě těch, kteří dobrovolně vstoupili do SS a následně byli zařazení k dozorcí službě (případně si o toto zařazení sami zažádali, což však nelze z pramenů doložit). Zatímco Friedrich Stölzel se jako muž středního věku pro frontové nasazení patrně příliš nehodil a jako veřejný činitel byl pro režim potřebnější v zázemí, Adolfa Schenka před frontou zřejmě zachránily zdravotní problémy. Celkově převažující profilaci dozorců jako osob nevhodných pro bojové nasazení se pak vymyká především Adolf Teuer, v jehož případě nemáme k dispozici informace o případných překážkách bránících vojenské službě. Teuera můžeme pravděpodobně vnímat jako příklad profesionála vybraného a vycvičeného pro službu v koncentračním táboře. K jeho přidělení do táborového zdravotního zařízení patrně přispěla také dřívější zkušenost ze sanitní služby.

O chování dozorců k internovaným máme jen kusé zprávy, v některých případech svědectví chybějí zcela nebo je k dispozici jen jedna či dvě svědecké výpovědi, jejichž věrohodnost lze stěží ověřit. Sami obžalovaní pochopitelně zdůrazňovali hlavně ty situace,

v nichž měli prokázat milosrdenství vězňům. Některé z těchto případů se z kontextu jeví jako celkem pravděpodobné, málokdy však lze rekonstruovat motivaci dozorce k takovému jednání. Mimo přirozeného lidského soucitu zde mohly hrát roli různé ryze pragmatické důvody (snaha udržet vězně v práce schopném stavu, očekávání protislužby). Zároveň však z pramenů vysvítá, že užívání násilí představovalo běžnou praxi ve všech typech věznic a táborů. Dá se předpokládat, že o něco lepší situace panovala v táborech pro vojenské zajatce ze západních zemí,⁶⁹ právě o tomto typu internačních zařízení se však agenda MLS zmiňuje poměrně zřídka. Souzení zpravidla přiznávali pouze příležitostné bití internovaných za disciplinární prohřešky, někdy navíc interpretované jako čin v zájmu širší komunity vězňů.

Za poněkud specifický můžeme označit případ skrochovických dozorců, jež skončil osvobozujícím rozsudkem. Ten patrně vycházel z několika faktorů – v první řadě proces probíhal v době, kdy již opadla hlavní vlna společenské poptávky po přísném potrestání válečných provinilců. Svou roli zřejmě sehrál i fakt, že oběti ze Skrochovic tvořili „cizinci“ (byť mezi internovanými bychom našli jedince z Těšínska, tedy občany předmnichovské republiky), takže kauza nepatřila k prioritám. Nelze říci, že by policejní a justiční orgány šetření zanedbaly, SNB vyslechla nemalý počet svědků. Ti však vesměs znali poměry v táboře jen povrchně. Samotným vyšetřovancům se podařilo ve výpovědích vzbudit dojem, že převážný díl viny nesli velitel Jöckel se zástupcem Gebauerem a že úmrtí v táboře byla způsobena chorobami, nebo k nim došlo při pokusu o útěk. Dle výsledků současného bádání byla pravda nejspíše složitější.

Obecně platilo, že soudní tribunál vnímal dozorce jako důležité přísluhovače okupačního režimu a aktivní účastníky perzekuce, což se projevilo i na poměrně přísných trestech, často přesahujících jednu dekádu vězení. Zdánlivě překvapivé „výkyvy“ ve výměře trestu, citelné především v kauze dozorkyň ze Světlé Hory, lze přičíst na vrub přetíženosti tribunálu. Patrným rysem je také postupné zmírňování rozsudků přímo úměrné upadající revoluční euforii. V tomto směru nepřinesla zvrát ani obnovená retribuice po Únoru 1948, jež se soustředila zejména na potenciální protivníky nastupujícího komunistického režimu a někdejších dozorců se výrazněji nedotkla.

Summary

Nazi Guards prosecuted by Provisional People's Tribunal in Opava, 1945–1948

The majority of the guards who appeared before the retributory tribunal in Opava consisted of middle-aged or disabled persons who became guards while they were not qualified for deployment at the front or in a strategic industry. A unique category was formed by the so-called “trusties” selected among the prisoners and the camp supporting staff. The volunteers and professionals in long-term employment in prison were among the exceptions. As many of the guards worked outside of the Czech territory and

⁶⁹ Například pamětníci z Petřvaldu v okrese Nový Jičín vzpomínali, že francouzští zajatci nasazení v obci na práci a držení v tamní sokolovně byli hlídáni poměrně laxně a často se volně pohybovali po vsi. Nacistická správa po většinu války usilovala o korektní zacházení se západními zajatci, v závěrečných dvou letech konfliktu však docházelo k inzultacím, popravám či lynčování sestřelených letců nebo zajatců snažících se o útěk. Srov. KOLÁŘ, O.: Opavská služebna gestapa. In: ŠVÁBENICKÝ, František (ed.): *Troppau 1945 : Opava v roce nula*, Opava 2017, s. 28–39; KRŮL, Martin – LUSEK, Joanna: *Čas – mista – lidé; Vidnava*. Online, cit. 20. 4. 2018, dostupné na: <http://www.koncentracni-tabory.estranky.cz/clanky/zajatecke-tabory-na-jesenicku/vidnava.html>.

a large part of the prisoners and detainees consisted of foreigners, the court struggled with a lack of witnesses in the majority of cases. Due to the overloading of the court officials, some cases were not thoroughly investigated; the trials were also characteristic for the gradual mitigation of verdicts directly proportional to the decline in revolutionary euphoria. The contemporaries were most interested in the trial of Adolf Teuer, the Auschwitz guard who was given a life sentence, and the trial of the guards from Skrochovice.